

mist de lezer node een genealogie. Het is daarom gewenst een uitgave van *Het geslacht Muller (Müller) uit Gerolsheim* bij de hand te hebben. Ik raadpleegde de uitgave 1950-1951.

T. S. Jansma

P. R. D. Stokvis, *De Nederlandse trek naar Amerika 1846-1847* (dissertatie Leiden, Leidse Historische Reeks XXI; Leiden: Universitaire Pers, 1977, viii + 251 blz., f 46,80, ISBN 90 6021 434 4).

In zijn inleiding spreekt P. R. D. Stokvis de hoop uit dat zijn proefschrift 'tot hernieuwde bestudering van het Nederlandse element in de Amerikaanse samenleving zal noden'. Of dit noden betrekking heeft op uitnodigen of op noodzaken is pas van belang als dit boek zelf over het Nederlandse element in de Amerikaanse samenleving zou handelen. Maar Stokvis heeft zijn studie beperkt tot de Nederlandse achtergrond van de emigratie in de jaren 1846 en 1847. Hij geeft een grondige studie van de demografische, economische, sociale en kerkelijke aspecten van de landverhuizing en hij behandelt de informatie door pers en brief over Amerika, de houding van de overheid en de vervoersaspecten. Daardoor heeft hij de standaardwerken van Van Hinte (1928) en Lucas (1955) over Nederlanders in Amerika wezenlijk aangevuld. Van belang is zijn bepaling van het aantal Afscheidenen ten opzichte van het totale aantal emigranten (35%) en ten opzichte van de achtergebleven Afscheidenen (in 1847 maar 44 op 1.000). Voor mij zijn nieuw de gegevens over de 'Netherlands Emigrant Society' en de 'True Netherlands Society in New York' (133-146), over details van het optreden van de Amerikaanse consul te Amsterdam (154-159) en over het aandeel van de Nederlandse Indiëvaarders in het vervoer naar Amerika (172-194).

Het boek nodigt uit tot verdere bestudering van de Nederlandse emigratie naar Amerika en Canada. Door deze emigratie kwam een Nederlands element in de Amerikaanse samenleving. Maar dat element is slechts van beperkte betekenis. Van groter betekenis is de invloed op de 'Middle Atlantic Colonies' in de zeventiende en achttiende eeuw, omdat die invloed in de ontstaansperiode werd uitgeoefend en dan zowel in het midden alsook door de Hudson River ver landinwaarts. Daarbij komt de culturele invloed die de Verenigde Republiek rechtstreeks en via Engelsen, Hugonoten en Duitsers uitoefende. De burgerlijke tolerantie van de Republiek als een vroeg-kapitalistische handelsnatie vinden we ook als een Nederlands element terug in de Amerikaanse samenleving. Daarbij zou de invloed van Erasmus, Karel V, Menno Simonsz, Willem van Oranje en de koning-stadhouder Willem III op de Amerikaanse samenleving vanuit Nederlands gezichtspunt eens nader moeten worden onderzocht.

Door het zo te stellen wordt het boek van Stokvis toch een uitnodiging tot hernieuwde studie, terwijl ik zou willen zeggen dat er zelfs een noodzaak tot deze studie bestaat. Als wij onze cultuur willen behouden, zijn wij genoodzaakt om die cultuur in nieuwe studie-resultaten vorm te geven, ook inzake de relatie Nederland-Amerika.

De eerste zin van het Voorwoord luidt: 'Een bezoek aan het Emigrantinstituut in Växjö, Zweden deed mij beseffen, hoe weinig aandacht er in Nederland geschonken wordt aan de negentiende eeuwse emigratie'. Dit komt misschien voort uit een zekere afkeer van emigranten. Stokvis toont aan hoe de emigranten van de negentiende eeuw min of meer als landverraders werden beschouwd, nadat velen reeds als kerkverraders waren behandeld. Hij toont aan dat het de overheid meer ging om het lot van het vaderland dan van de emigranten (109), dat de pers in het geheim door de overheid werd beïnvloed (148-149) en

dat de overheid meer aandacht had voor de commerciële dan voor de humanitaire aspecten van het vervoer der landverhuizers (171).

Maar ook voor de emigratie van de zeventiende eeuw geldt iets dergelijks. In de historische afdeling van het Rijksmuseum vindt men niets over Nieuw Nederland of de Nederlandse emigratie naar Amerika. De West-Indische Compagnie heeft de conceptie van Us-selinx om in Noord-Amerika te koloniseren, verworpen en Kiliaen van Rensselaer nam binnen de WIC een minderheidsstandpunt in. Nieuw Nederland werd voor Suriname ingeruild en Noord-Amerika werd aan de Engelsen overgelaten. Alleen de classis Amsterdam van de gereformeerde kerken heeft in de zeventiende en achttiende eeuw blijvend aandacht aan Noord-Amerika geschonken. Ook in Amerika zelf hebben de emigranten in de zeventiende en achttiende eeuw het gevoel gehad dat er geen belangstelling voor hen in Nederland bestond. Hetzelfde gevoel bestond in deze eeuw te Grand Rapids en te Toronto ten opzichte van de Vrije Universiteit. Alleen door het verblijf van het koninklijk gezin gedurende de Tweede Wereldoorlog in Canada, door de snelle vliegtuigverbinding en door organisaties zoals Wereldcontact is dat gevoel van verwaarlozing in de tweede helft van deze eeuw minder geworden.

Het boek dat als deel XXI in de Leidse Historische Reeks verscheen, behandelt het onderwerp, zoals reeds is opgemerkt demografisch, economisch, sociaal, kerkelijk, politiek en naar het informatie-aspect. Daardoor ontstaat een verdiept historisch inzicht, maar de historische synthese ontbreekt nog. De lezer moet al heel veel van de emigratiegeschiedenis weten om al de geciteerde personen een beetje te kunnen plaatsen. We hebben van de historici ook werken nodig die de geschiedenis als zodanig beschrijven.

Een conclusie op bladzijde 197 luidt: 'Al was er dan geen sprake van een algehele exodus, de Scholtiaanse minderheid ruimde bijna in het geheel het veld, terwijl de Brummelkampiaanse richting een gevoelige aderlating onderging'. Ik meen dat de richting van Scholte deels in de persoon van Wormser achterbleef en de richting van het duo Van Raalte-Brummelkamp in de laatste zelf. De invloed van Wormser en Brummelkamp samen is ook na 1847 in Nederland niet zonder betekenis geweest.

Met J. W. Schulte Nordholt die in *Trouw* van 27 mei 1978 pleitte voor een goede biografie van de zeer sympathieke ds. A. C. van Raalte, stem ik gaarne in. Maar als de Scholtiaanse minderheid bijna geheel uit Nederland verdween, is een biografie van ds. H. P. Scholte en deurwaarder J. A. Wormser eveneens wenselijk.

In juni 1977 schreef J. W. Schulte Nordholt in de *BMGN* dat het misschien belangrijker zou zijn dan mijn verhaal over Scholte, 'om de zeer omstreden rol van Scholte in Pella als dominee, leek, verzekeringsagent, speculant, politicus en wat niet al, eens wat scherper te belichten' (313). Daarvoor moet men in Iowa verder onderzoek doen. Stokvis is met ZWO-steun in Michigan geweest. Steun voor een dissertatie-onderzoek in Iowa lijkt mij ook zeer gewenst.

Stokvis heeft met zijn boek onze kennis belangrijk aangevuld, maar er blijft voor de Nederlandse historici nog heel wat werk te verrichten, met name wat betreft het Nederlandse element in de Amerikaanse samenleving.

J. Stellingwerff

J. J. M. Franssen, *De Bossche arbeider in zijn werk- en leefmilieu in de tweede helft van de negentiende eeuw* (Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland, XXXIII en XXXIV; Tilburg: Stichting Zuidelijk Historisch Contact, 1976, resp. 258 en 388 blz.).

Franssen heeft in deze studie, die in 1976 aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg als